

LESZEK BEDNARCZUK

Podręcznik „Gramatyki polskiej” z ogólnojęzykoznawczego punktu widzenia

Docieklive i wielowymiarowe badania Profesor Marii Zarębinskiej nad dziewnastowieczną i współczesną polszczyzną dowodnie świadczą, że pogłębiony opis gramatyczny języka polskiego powinien (1) wykorzystywać rezultaty badawcze różnych kierunków językoznawstwa, (2) uwzględniać zróżnicowanie diasystemowe języka (stylistyczne, socjo-kulturowe, regionalne i pokoleniowe), (3) prezentować polski system gramatyczny w perspektywie typologicznej ze wskazaniem na jego cechy uniwersalne oraz charakterystyczne, tzn. nie znane gdzie indziej osobliwości.

Jest rzeczą oczywistą, że tak pomyślany opis języka polskiego nie może być dziełem oryginalnym, lecz stanowić musi syntezę dotychczasowych badań, i to nie tylko najnowszych ale też znacznie starszych, takich jak A. Krasnowolskiego *Systematyczna składnia języka polskiego* (1897) dająca pełny opis składniowego użycia części mowy (5.3), czy A. Soerensena *Polnische Grammatik in systematischer Darstellung* (1900) zawierająca subtelne obserwacje z zakresu składni stylistycznej (6.4), przede wszystkim zaś H. Gaertnera *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (1931–8) – najgłębsza synteza morfologii polskiej do czasu ukazania się *Gramatyki „żółtej”* (1984), która zawdzięcza jej swój tytuł. Nie najlaskawiej obszedł się też los ze wznawianą wprawdzie po wojnie S. Szobera *Gramatyką języka polskiego* (1923/1953), niestety w postaci „uaktualnionej” merytorycznie i w doborze przykładów bez zaznaczenia zmienionych miejsc (por. Z. Leszczyński, 1988).

Nietrudno zauważyć, że również tytuł projektowanej pracy został przejęty z *Gramatyki polskiej* (1922–1927) J. Łosia, po to jednak by zaznaczyć, że jest ona przeznaczona dla polskich studentów Państwowego Uniwersytetu Białoruskiego w Grodnie.

Ogólnojęzykoznawczy charakter poddawanego tu pod dyskusję podręcznika wynika z potrzeb dydaktyki, a polega na tym, że poszczególne zagadnienia będą zaopatrzone w komentarz teoretyczny, oraz że punktem wyjścia jest uniwersalny

model struktury gramatycznej, zilustrowany tworzywem języka polskiego. Jednakże sama koncepcja opisu mieści się w nurcie polskiej myśli językoznawczej, którą w pewnym uproszczeniu można określić jako „umiarkowany strukturalizm w uwspółcześnionej wersji semantycznej”. W szczególności chciałbym tu wykorzystać takie jej osiągnięcia, jak:

- 1) teoria alternacji fonetycznych J. Baudouina de Courtenaya (3.2),
- 2) zasada dwuczłonowej apercpcji wyobrażeń językowych J. Rozwadowskiego (4.2.1), z którą koresponduje
- 3) izomorficzność struktur językowych J. Kuryłowicza (1.4),
- 4) nauka o aspektach czasownikowych E. Koschmiedera (5.2),
- 5) podejście typologiczne (2.2.4; 4.1.1) i koncepcja konotacji, zwanej dziś walencją (5.3), T. Milewskiego,
- 6) pojęcie wspólnoty komunikatywnej L. Zabrockiego (1.3),
- 7) funkcje składniowe czasownika i przysłówka J. Safarewicza (5.3),
- 8) syntaktyczne podstawy słowotwórstwa W. Doroszewskiego (4.2.1),
- 9) skupienia i stosunki składniowe Z. Klemensiewicza (6.1),
- 10) klasyfikacja części mowy (4.1.3) i koncepcja modalności (5.2) S. Jodłowskiego,
- 11) struktura systemu językowego (1.4), stosunek fleksji do derywacji (4.3.1), składnia przypadków (5.3) A. Heinza,
- 12) „lingwistyczna”, w przeciwieństwie do „matematycznej”, teoria języka (1.1) L. Zawadowskiego, którego podejście „od znaczenia do formy” wyprzedziło, a w części zainspirowało:
- 13) semantyczne interpretacje struktur morfologicznych (J. Puzynina, R. Grzegorzycowa, J. Wierzchowski, M. Honowska, B. Kreja, R. Laskowski),
- 14) składnia semantyczna (S. Karolak, Z. Topolińska, K. Pisarkowa, Z. Saloni, M. Grochowski),
- 15) oryginalne pomysły metodologiczne (W. Mańczak, Z. Gołąb, K. Polański, A. Bogusławski, A. Wierzbicka, J. Sambor, J. Bartmiński).

Pomijając z konieczności osiągnięcia językoznawstwa historyczno-porównawczego ze względu na opisowo-typologiczny charakter projektowanej pracy, trzeba jednak wspomnieć o koncepcjach tych językoznawców, którym nie dane było za życia zrealizować swoich zamiarów naukowych: M. Kruszewski (fonologia), J. Hanusz (statystyka fleksyjna), A. Gawroński (słowotwórstwo emotywnie, funkcje przyimków), Z. Rysiewicz (składnia relacyjna), J. Zaleski (fleksja przypadków), J. Reczek (język polski na tle porównawczym), a których inspiracji autor niniejszych uwag zawdzięcza wiele.

Zapytajmy z kolei, jak na tym tle usytuować twórczość naukową Profesor Marii Zarębiny? Jak wiadomo, obejmuje ona kilka dziedzin językoznawstwa: (1) psycholingwistykę (nabywanie i dezintegracja systemu językowego), (2) stylistykę (język A. Mickiewicza), (3) leksykologię i semantykę w aspekcie statystycznym; mieści się więc w szeroko rozumianym strukturalizmie semantycznym, dominującym dziś w polskim językoznawstwie.

Wracając do założeń metodologicznych projektowanego podręcznika zauważyć należy, że jego syntetyzujący charakter wynika przede wszystkim z potrzeb dydaktycznych. Zapoznający się bowiem z różnymi opracowaniami niedoświadczony czytelnik powinien pamiętać, że (1) ten sam leksem użyty jako termin, np. *fraza*, *konektor*, *predykat*, *syntagma*, *transformacja* może być różnie rozumiany, nawet w obrębie tej samej pracy, (2) na określenie tego faktu językowego mogą być używane różne nazwy, np. *fonetyka funkcjonalna* (S. Szober) = *morfonologia*, *morfonemika* = *fonologia (generatywna)*; *grupa* = skupienie = *syntagma*, *syntaksem* = *fraza*; *człon nawiązujący/rozwijający* = *datum/novum* = *temat/remat*, itp.

Z drugiej strony niechętnie dziś podejmowana konfrontacja różnych koncepcji naukowych, zarówno przez samych autorów, jak też recenzentów, pozwala odkryć (przez nałożenie na siebie różnych modeli opisu języka) puste miejsca w systemie i wypełnić je, a w każdym razie nazwać i zaprojektować przyszłe badania. Na przykład opisująca (a) morfologiczne funkcje fonemów oraz (b) fonemową strukturę wyrazów *morfonologia* implikuje przedmiot badań *morfosyntaktyki*: (a) składniowe funkcje części mowy, (b) wyrazową strukturę zdania. Na wzór *derywacji słowotwórczej* powstały *derywacja fonologiczna* (T. Milewski) i *derywacja składniowa* (J. Kuryłowicz). Z kolei na wzór *słowotwórstwa* fleksję można nazwać *formotwórstwem*, gdyż opisuje ona *słowoformy* czyli formy słowa (wyrazu).

Bliższe przyjrzenie się na pozór sprzecznym koncepcjom i odmiennym metodom opisu tego samego zagadnienia prowadzi po głębszym przemyśleniu do wniosku, że uzupełniają się one wzajemnie, np. formalne i semantyczne podejście do składni; podobnie podział derywatów (według formantów, kategorii słowotwórczych i podstaw) – pełny opis systemu słowotwórczego musi uwzględniać wszystkie punkty widzenia, kwestią otwartą jest tylko – w jakiej kolejności.

Nieodzowne wydaje się rozszerzenie opisu gramatycznego na struktury większe niż zdanie. Badania tego rodzaju w Polsce rozpoczął S. Jodłowski (1934) wprowadzając pojęcie *nawiązania*, a rozwinął Z. Klemensiewicz (1949). Kwestie te podjęła niezależnie *lingwistyka tekstu*. Wprawdzie w swej poszerzonej o tło socjokulturowe wersja jako *analiza dyskursu* wykracza poza ramy językoznawstwa, tym niemniej badanie mechanizmów spójnościowych, sygnałów granicznych, cech kategoryalnych mieści się w pojęciu *gramatyka tekstu*, a w przyszłości stanie się ona ważnym przedmiotem zainteresowań nie tylko językoznawstwa, ale też innych dziedzin semiotyki.

Projekt *Gramatyki polskiej*

1. Wprowadzenie

- 1.1. Przedmiot i dziedziny językoznawstwa
- 1.2. Stanowisko i funkcje języka
- 1.3. Zróżnicowanie i pokrewieństwo językowe
- 1.4. Struktura systemu językowego

2. Fonetyka i fonologia
 - 2.1. Fonetyka
 - 2.1.1. Mowa ludzka
 - 2.1.2. Artykulacja głosek polskich
 - 2.1.3. Zmiany kombinatoryczne
 - 2.1.4. Prozodia języka polskiego
 - 2.1.5. Fonostatystyka
 - 2.2. Fonologia
 - 2.2.1. Podstawy fonologii
 - 2.2.2. Inwentarz fonemów polskich
 - 2.2.3. Połączenia fonemów (fonotaktyka), struktura sylaby
 - 2.2.4. Polski system fonologiczny w perspektywie typologicznej
3. Morfonologia
 - 3.1. Miejsce morfonologii w systemie języka
 - 3.2. Alternacje morfonologiczne
 - 3.3. Struktura fonemowa wyrazu (morfonotaktyka)
4. Morfologia
 - 4.1. Założenia morfologii
 - 4.1.1. Jednostki, struktury i typy morfologiczne języków
 - 4.1.2. Struktura morfemowa wyrazu (morfotaktyka)
 - 4.1.3. Klasy wyrazowe (części mowy)
 - 4.2. Słotwórstwo
 - 4.2.1. Zasady analizy słotwórczej
 - 4.2.2. Struktury słotwórcze polskiego rzeczownika, przymiotnika, przysłówka, liczebnika, zaimka, czasownika, wyrazów gramatycznych (formanty, kategorie, podstawy)
 - 4.3. Fleksja (formotwórstwo)
 - 4.3.1. Fleksja a derywacja
 - 4.3.2. Deklinacja
 - 4.3.3. Koniugacja
 - 4.3.4. Słotwórstwo niefleksyjne
5. Morfosyntaktyka
 - 5.1. Miejsce morfosyntaktyki w systemie języka
 - 5.2. Kategorie morfosyntaktyczne: liczba, rodzaj, przypadek, stopień, określoność, posesywność, osoba, czas, aspekt, strona, modalność
 - 5.3. Składniowe funkcje części mowy
 - 5.4. Struktura wyrazowa zdania (syntaktyka)
6. Składnia
 - 6.1. Koncepcje i metody badań składniowych
 - 6.2. Składnia strukturalna (formalna)

- 6.2.1. Zdanie i jego części
- 6.2.2. Zdanie złożone: parataksa i hipotaksa
- 6.3. Składnia semantyczna (logiczna)
 - 6.3.1. Wyrażenia argumentowe
 - 6.3.2. Wyrażenia predykatywne
 - 6.3.3. Wyrażenia polipredykatywne
- 6.4. Inne koncepcje składniowe
- 7. Gramatyka tekstu
 - 7.1. Domeny lingwistyki tekstu: pragmatyka, retoryka, stylistyka
 - 7.2. Akt mowy i (u)twór językowy
 - 7.3. Cechy kategoriałne tekstu
 - 7.4. Przekaz tekstu
 - 7.4.1. Forma przekazu: mowa-pismo, monolog-dialog, media
 - 7.4.2. Organizacja prozodyczna (język a muzyka)
 - 7.4.3. Składniki niewerbalne: kinetyczne, proksemiczne
 - 7.5. Styl i dyskurs (odmiany)

Wykaz cytowanych prac

- Gaertner H. (1931–1938), *Gramatyka współczesnego języka polskiego, I–IV*, Lwów.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego* (1984), red. S. Urbańczyk, I–II, Warszawa.
- Jodłowski S. (1934), *O nawiązujących i rozwijających członach zdań*. Biuletyn PTJ IV, s. 64–70.
- Krasnowolski A. (1897), *Systematyczna składnia języka polskiego*, Warszawa (2. wyd. 1909).
- Klemensiewicz Z. (1949), *O syntaktycznym stosunku nawiązania*. Slavia XIX, s. 13–27.
- Leszczyński Z. (1988), *Szkice o tabu językowym*, Lublin.
- Łoś J. (1922–1927), *Gramatyka polska, I–III*, Lwów.
- Soerensen A. (1900), *Polnische Grammatik in systematischer Darstellung*, Leipzig.
- Szober S. (1923), *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa (3. wyd. 1953).